

**KLASİK ARAP EDEBİYATI KÂFİYE KURALLARININ
HAYAT ANLAYIŞINA YANSITILMASI:
ZEMAŞŞERÎ'NİN KAFİYE MAKÂMESİ ÖRNEĞİ**

İsmail BAYER (*)

Öz

Bu çalışmada Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Umer b. Muhammed b. Umer el-Hârizmî ez-Zemahşerî'nin (467-538/1075-1144) el-Makâmât ve Şerhu'l-Makâmât adlı eserlerinde, İslâm kültürünün olay ve olgulara bütüncül bakış açısının bir yansıması olarak Arap edebiyatında kâfiye kurallarıyla hayat anlayışı arasında kurduğu ilişki incelenmektedir. Öğretimin değerler eğitimi ile şaşkınlık verecek ölçüde yoğun olduğu bu tarzı zaman zaman eserlerine aktaran İslam âlimlerinin amacı hayatın gerçek anlamının hiçbir zaman unutulmamasıdır. Böylelikle hem eğitim ve öğretim daha verimli olacak hem de insanı hayati bir bütün olarak algılamaktan alıkoyan bazı meslek mübtelelliklerinin önüne geçilmiş olunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Kafiye, Değerler Eğitimi, ez-Zemahşerî, Makâmât.

The Relation Between Understanding of Life and the Rules of Arabic Literature to az-Zamakhshari in his Books al-Maqamat and Sharh al-Maqamat

Abstract

In this study, within the framework of az-Zamakhshari's books, al-Maqamat and Sharh al-Maqamat, deal with the relation between understanding of life and the rules of rhyme in arabic literature to az-Zamakhshari as a reflection view of Islam to the events and phenomenons. The purpose of Islamic scholars are sometimes transferring this style where the teaching is kneaded with the education of values in a mesmeric way to their Works is not to forget the real meaning of the life ever. In this way, the education and training will be more effective and some addictions retaining the people to understand the life as a whole will be prevented.

Keywords: Arabic Literature, Rhyme, Values Education, az-Zamakhshari, al-Maqamat.

*) Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi Temel İslam Bilimleri-Arap Dili ve Belagati (e-posta: ismailbayeri@gmail.com)

Giriş

Eserlerinin tanıklığıyla tefsîr, hadîs, fıkıh, kelâm, belâgat, nahiv, lugat, şiir ve ahlâk alanlarındakiengin bilgisini keskin görüş, derinlikli zekâ ve edebî zevk ile taçlandıran Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. 'Umar b. Muhammed b. Ahmed ez-Zamahşerî el-Hârizmî (467–538/1075–1144), *Makâmât* ve *Şerhu'l-Makâmât* adlı eserlerinin Kâfiye Makâmesi bölümünde başta kendisi olmak üzere şâirlere, alanın kuralları ve terimlerinden ilhamla bazı öğütlerde bulunur.

İslâm Edebiyatında edebî ve nükteli üslupla eğitsel amaçlı hikâye anlatımı demek olan ve esas itibarıyla hükümdar meclislerine hitap eden makâme türünde ilk eser sahibinin Bedüzzaman el-Hemedânî (ö. 398/1008) olduğu yaygın kanaattir.¹ Zemaşşerî'nin Makâme adlı eseri ise hikâyeler üzerine kurulmadığı gerekçesine istinaden daha çok risâle tarzında değerlendirilmiştir. Ancak bir dil otoritesi, kitabına Makâme ismi veriyor ve bu türü, “Emir meclisinde söylev vermek, va'z u nasihat etmek veya farklı bir içerikte konuşmak”² şeklinde değerlendiriyorsa itiraz edecek fazla bir nokta kalmıyor gibidir. Öte taraftan hikâye anlatımının ve kıssacılığın ulema nezdinde pek hoş karşılanmamasının Zemaşşerî'nin bu seçiminde rol oynayabileceğini ifade etmek gerekir.³

Eserini ağır bir hastalıktan sonra yoğun duygular altında 512/1118 yılında Mekke'de ikamet ettiği bir dönemde kaleme alan müellif,⁴ yalnızca kendine hitap ettiği bir tür monologla ahlâkî değerleri ve hak algısını farklı hayat alanlarından yola çıkarak ele almıştır. Şerh bölümünde ise secili nesir üslûbundaki ana metnin bilimsel altyapısı işlenmiştir.

Şiirin teorik ve pratik alanlarında çok kıymetli ürünler veren Zemaşşerî'nin öğütleri, şiiri veya kafiyei kötülemeye değil, hayatın gerçek hedefinin her şeyin üstünde olduğu vurgusuna matuftur.

Zemaşşerî ilk bakışta ilişkisiz gibi duran iki alan arasında, kâfiye ve gerçek mümin olma arasında kurduğu bağla eskiden talim-terbiye şimdi eğitim-öğretim denen kavramların aslında ne denli ayrılmaz olduklarını vurgular. Bu durum bir yandan öğretim süreciyle aynı anda değerler eğitimi verilebileceğini göstermekte, diğer taraftan kuru bilgilere hayat ve ruh kazandırılarak kavranılmasını ve akılda kalmasını kolaylaştırmaktadır.

Bu çalışmada yer verilen terim tanımları ve kelimelerin sözlük anlamları, tamamen Zemaşşerî'nin kendi eserine yaptığı şerhten alınmıştır. Arapça metin nesir olmakla birlik-te secileri ve şiir tadını göstermek için cümleler parçalanarak verilmiştir.

1) Diyâu'd-Dîn İbnü'l-Esîr, (ö 637h), *el-Meselu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâir*, Thk., Kâmil Muhammed Uvayda, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l İlmiyye, Beyrût, 1998, C.1, s.22; Şevkî Dayf, *Makâme*, 5. Baskı, Dâru'l-Meârif, Mısır, 1980, s.9-10; Mubârek, *Zekî, en-Nesru'l-Fennî fi'l-Karni'r-Râbi'*, Dâru'l-Cil, Beyrût, 1975, C.1, s.242; Abdurrahman Yâgî, *Re'yun fi'l-Makâmât*, 1. Baskı, Menşûrâtu'l-Mektebi't-Ticârî, Beyrût, 1969, s.57; Ayyıldız, Erol “Mekame”, *DİA*, XXVII, 417-419.

2) ez-Zemaşşerî, *Esâsu'l-Belâga*, Mektebetu'n-Nâşîrîn, 1.Baskı, Beyrût 1996, s.378.

3) İdris Şengül, “*Kıssa*”, *DİA*, XXV, 501.

4) ez-Zemaşşerî, *Şerhu'l-Makâmât*, s. 9-16.

2. Kafiye Üzerinden Öğütler

Metin:

يا أبا القاسم شأنك بقافية رأسك وعقدها
وبدعوة السحر تحللها بيدها
إن كنت ممن ينفعه استغفاره
أو يسمع منه نداؤه وجواره⁵

*Ey Ebû'l-Kâsım! Mağfîret dilemesi fayda verenlerden veya sesleniş ve yakarışları makbûl olanlardan isen başının kâfiyesiyle ve seher duası eliyle açacağın düğümlele uğraş!*⁶

Bu giriş cümlesinde müellif, gece uykusunun azaltılması ve böylece oluşturulacak zaman boşluğunun ibadetle geçirilmesini salık vermektedir. “Başın kâfiyesi” ifadesi başın arka kısmını ve enseyi, yani sırt üstü uyumayı anlatır. Dolayısıyla müellif başta kendisi olmak üzere kâfiye ile uğraşan şairlere öncelikle ibadet yoluyla akıl ve kalp üzerinde yoğunlaşmayı öğütler ve “kul” oldukları gerçeğini hatırlatır.

Müellif bu konuda, “Şeytân sizin başınızın arka tarafına üç düğüm atar, gece kalkarak, abdest alıp namaz kılanların düğümleri çözülür.”⁷ hadisiyle ilgi kurmaktadır.⁸ Hadiste temsîlî anlatımla insanın bir esir gibi etkisinde kaldığı şeytânî vesveselerinden kurtulma çaresi olarak teheccüd⁹ gösterilmektedir. Uykudan uyanmasıyla birinci, abdest almasıyla ikinci ve son olarak namaz kılanmasıyla üçüncü düğümün çözülerek bir nevi süffî âlemdeki köleliğinden ve onun prangalarından âzâd olan şâir, gerçek özgürlüğü Rabbine kullukta bulacaktır.

Metin:

واستغن بكلمات الله الشافية
عن التكلم في حدود القافية
فما يؤمنك أن يورط بك في اقتراف جرم
انتصارك لأخوي فرهود وجرم .

5) Nesrin secelerini göstermek amacıyla metinler şiir formatında verilmiştir.

6) *Şerhu'l-Makâmât*, s. 238.

7) Hadis aynı anlamı ifade eden farklı lafızlarla çeşitli kaynaklarda rivayet edilmektedir. Bkz. Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Sâhîhu'l-Buhârî*, Dâru İbn-i Kesîr, 1993, I, 384, Kitâbu't-Teheccud, Bâbu Akdi's-Şeytân, Hadis no: 1091.

8) *Şerhu'l-Makâmât*, s. 238.

9) Sabah namazından önce gece ibadetlerinin yapılması amacıyla uyanık olma hali.

*Kâfiye tanımları hakkında konuşmak yerine Allâh'ın şifâli kelimeleriyle, âyetleriyle yetin. Furhûd ve Cerm'in iki kardeşi karşısında galip gelmen, seni günah işleme tehlikesinden emîn kılmaz.*¹⁰

Burada işâret edilen dil bilimcilerinin ilki Ummânî el-Halîl b. Ahmed el-Furhûdî el-Ferâhîdî (100-175/718-791)'dir.¹¹ el-Yahmedî de denilen ve Furhûd kelimesinin çoğulu olan Ferâhîd, Huzâ'a kabilesinin kollarından biridir. Furhûd veya fâhûd gürbüz ve güzel çocuklara verilen isimdir. Söz konusu diğer dilbilimci ise Ebû Umar Sâlih b. İshâk el-Cermî, el-Basrî (v. 225/839)'dir.

Edebiyatçılar arasında kâfiyenin tanımıyla ilgili tam bir mutabakat yoktur. Ancak genel kabul Halîl ve Cermî'nin ifâde ettikleri, “Beytin sonundaki harften önce bulunan sâkin ve bir önceki harekeli harfi kapsayan ses örtüşmesi” tanımıdır. Ebu'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Ahfeş el-Evsat (v. 215/830)'e göre kafiye, beytin mısralarının son kelimelerinde olur. Ebû Alî Kutrub Muhammed b. el-Müstenîr b. Ahmed (ö. 210/825 civarı)'e göre kasîdenin üzerine inşâ edildiği revî harfidir. Ebü'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim b. Keysân (v. 320)'a göre, mutlak olarak beytin sonunda tekrarlanması gereken her unsurdur.¹²

Kâfiye ve vezin üzerine nazarî çalışmaları, sayısız harika şiiri olan Zemaşerî, elbette metindeki bu sözleriyle şiiri ve şiir üzerine yapılan teorik çalışmaları küçümsememektedir. Burada dikkat çekilen husus gönüllerin gerçek şifâsının Kur'ân olduğudur.

Metin:

وَلَعَلَّ قَدْحَكَ فِي بَنِي مَسْعَدَةَ وَالْمُسْتَنْبِيرِ وَكَيْسَانَ،

يَسْمُكَ بِمَا سَمَّيْتَهُ بَنُو فَهْمٍ بِكَيْسَانَ.

*Belki de Benî Mes'ade, el-Mustenîr ve Keysân'ı hurpalaman seni Benî Fehm'in sivri zekâ dediği yere çıkarır!*¹³

Müellif câhiliyye döneminde yaşanan bazı hadiselerle ve yergi şiirlerine dayanarak Benî Sa'd ve Benî Fehm kabilelerinin bazı durumlarda hıyâneti zekâ olarak kabul etmelerine atıfta bulunur.¹⁴ Ahfeş-i Evsat, Kutrub ve ibn-i Keysân'a kafiye nazariyelerinde eleştiri okları fırlatmanın veya böylesi tartışmalarda galip gelmenin insana kazandıra-

10) Şerhu'l-Makâmât, s. 238.

11) Genellikle el-Ferâhîd nisbetiyle el-Ferâhîd b. Mâlik b. Fehm b. Abdullah b. Mâlik b. Nasr b. el-Ezdî b. el-Gavs'a, el-Furhûdî nisbesi ile de Fûrhûd b. Şehâbe b. Mâlik b. Fehm'e bağlanır.

12) Şerhu'l-Makâmât, s. 238.

13) Şerhu'l-Makâmât, s. 239.

14) ez-Zemaşerî, *el-Musteksâ fî Emsâli'l-Arab*, I-II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrût, 1987, I, 260.

إِذَا كُنْتَ فِي سَعْدٍ وَأَنْتَ مِنْهُمْ... غَرِيبًا فَلَا يَغْرُوكَ خَالِكَ مِنْ سَعْدٍ... إِذَا مَا دَعَا كَيْسَانَ كَانَتْ كُهُولَهُمْ... إِلَى الْغَدْرِ أَسْعَى مِنْ شَبَابِهِمُ الْغُرْدِ.

bilecekleri Zemaşşerî tarafından ince bir dille hafife alınmakta, bu işleri gerçek hüner sanmanın gençlik çağındakiler ve daha ötesi, belli bir yaşı geride bırakanlar için, hiç yatkınsık almayacağı ifade edilmektedir. O'nun sözlerinden anlaşılın diğer bir yan unsur ise edebiyât nazariyelerinde bu işin pirlarına subjektif itirazlar yöneltmenin neticede insanı onların makamına çıkaramayacağı, akıllılık yapayım derken tarihe yanılığım timsali olarak geçmekten öteye geçemeyeceğidir.

Metin:

وَإِذْهَلْ عَنِ الْمُتَكَاوِسِ مِنْهَا وَالْمُتَدَارِكِ

بِتَكَاوُسِ ذُنُوبِكَ وَعَجْزِ الْمُتَدَارِكِ

وَعَنِ الْمُتَوَاتِرِ وَالْمُتَرَكَبِ وَالْمُتَرَادِفِ

بِأَثَامِ كَاتِّهَا هِي فِي وَصْفِ الْوَاصِفِ

وَعَنِ الْفَصْلِ بَيْنَ الْخُرُوجِ وَالْوَصْلِ

بِالْخُرُوجِ عَنِ الْأَجْدَاثِ يَوْمَ الْفَصْلِ.

“Mutekâvis” ve “mütedârik” kâfiyeyi bırak da, günah sarmalına ve onları telâfî etmekteki zayıflığına bak. “Mütevâtir”, “müterâkib”, “müterâdif” kâfiyeleri bırak, bırakmış ve ardarda dizilmiş günahlara bak! Şiirin sonlarına doğru yaptığın vasıl ve çıkış fasullarında pür dikkat kesileceğine, gerçek ayırım günü kabirlerden çıkışa odaklan!¹⁵

Terimler: Mutekâvis kâfiye: Yoğun yığın sözlük anlamında olup, terim olarak iki sâkin harf arasında dört harekeli harfle yapılan kâfiyeyi ifade eder.

Mütedârik kâfiye: Takip, ardı ardına geliş ve telâfî sözlük anlamındadır. Terim olarak, iki sâkin harf arasındaki iki harekeli harfle gerçekleşen kâfiyedir.

Mütevâtir: Birbirlerine güvenle uyararak ardı ardına gelmek sözlük anlamıyla, iki sâkin harf arasında bir harekeli harfin bulunduğu kâfiye.

Müterâkib: Terkisinde olmak ve yakınlaşmak sözlük anlamıyla, iki sâkin harf arasında peşpeşe gelen üç harekeli harf kâfiyesi.

Müterâdif: Terkisinde olmak sözlük anlamıyla, kelimenin sonunda ardı ardına iki sâkin harf bulunduğu kâfiye.

Hurûc: Hâ harfiyle gerçekleşen “vasıl”dan sonra gelen lîn (vâv, yâ ve elif) harfleridir. Arap şiir geleneğinde şiirin sonlarına doğru müzikaliteyi, terennüm imkânını sağlamak için lîn harfleri ve vezinle uyumlu bir şekilde hâ sesi tercih edilegelmiştir.

15) Şerhu'l-Makâmât, s. 240.

Vasl: Revî harfinden sonra gelen harftir. Bu harfler genellikle ıtlak (ve işbâ': Sâd, Dâd, Tâ ve Zâ), te'nîs "hâ"sı veya zamîr olan hâ harfleri olabilirler. Revî ile kavuşuk olduğundan bu ismi almıştır.¹⁶

Değerlendirme: Zemaşerî kâfiye isimlerinin sözlük anlamlarından ilhamla insanın asıl dikkat edeceği hayat prensiplerini öne çıkarmaktadır. Hâsılı, şiirde benzeşen harfler toplayacağı derken sakın ola pişmanlıklar ve günahlar biriktirme, yerine koyup düzeltmeyeceğin hataların varsa veya peşi sıra gelen iyiliklerin çok cılızsa aynı harfleri belli periyotlarla arka arkaya dizmenin bir faydası yoktur. Görüldüğü gibi bu tür kâfiyelerde bir benzeşim çoğalmasa söz konusudur. Müellif kâfiye amacıyla harfleri benzeştirmeyi ve ardarda getirmeyi düşünürken çorap söküğü gibi gelebilecek hatalarına dikkatleri çekmektedir. Zemaşerî belki de hayatı uyumlu ve dengeli yaşayarak geride hoş bir terennüm ve sadâ bırakmayı her türlü sanat faaliyetinin önüne çıkarmaktadır. İnsanın kendine ve başkalarına çektirdiği acılar, aslında varlık âlemiyle uyumu yakalayamamak ve ayrılık değil midir? Gerçek ayrılış yeni bir hayatın başladığı kabirlerden çıkış değil midir? Şu halde asıl olan, şiire kıymetini veren revî harfi değil hayatın hakikatine vusluttur.

Metin:

وَلَا تَحْسَبْ أَنَّ مَنْ لَا يَعْرِفُ نَفَاذًا

وَلَا تُوجِبُهَا

لَمْ يَكُنْ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهَا

وَمَنْ لَمْ يُرَاعِ رَدْفًا وَرَوِيًّا

لَمْ يُصَبْ مِنَ الْكُوْثْرِ شِرْبًا رَوِيًّا

وَمَنْ أخطأ مُجْرِيًّا أَوْ دَخِيلاً

وَجَدَ بَيْنَ أَهْلِ الْحَقِّ دَخِيلاً

وَمَنْ أَسَسَ بَيْتًا لَمْ يُسَانِدْ فِيهِ وَلَا أَقْوَى

كَمْ بَنَى بَيْتًا أُسِّسَ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ عَلَى التَّقْوَى.

Sanma ki, "nefâz"ı ve "tevcih"i bilmeyen, Allâh katında şerefli değildir. Sanma ki, "ridf"i ve "reviyy"i gözetmeyen Kevser havuzundan kanacak su bulamaz. Sanma ki,

16) Şerhu'l-Makâmât, s. 240.

“mecrâ” ve “dahîl”de hata yapan hakk ehli arasında eğreti ve sığıntıdır. Sanma ki, içinde “sinâd” ve “akvâ” yapmadığı bir beyit inşâ eden, ilk gündün takvâ üzerine inşâ edilmiş bir meşit yapan gibidir.¹⁷

Terimler: Nefâz: Zamîr olan vasl “hâ”sının harekesidir. Çünkü hurûca nefâz (çıkışa geçit) bu harekeyle mümkün olmaktadır.

Mecrâ: Mutlak (harekeli) revî harfinin harekesidir. İtlâk harflerinin akışı ve uzaması ancak bu harekeyle mümkün olacağından mecrâ ismini almıştır.

Tevcih: Mukayyed revînin yanındaki harfin harekesidir.

Ridf: Revî harfinden önceki sâkin lîn harfidir ve şiirde terennüme imkân tanır.

Revî: Şâirin kasideyi üzerine kurduğu harftir. İtlak harfleri, hâ-i te'nîs, ızmâr, tenvîn, tenvînden dönüştürülmüş elif, vakıf halinde tenvinden dönüştürülmüş hemze, “bihiye”, “lehuve” ve “gulâmuhâ” örneklerinde olduğu gibi zamire bitişen harfler dışında kalan bütün harfler revî olabilirler. Bu harflerden birinin olması durumunda revî harfi bir önceki harf olmuş olur. Bir araya getirip sağlamlaştırmak ve suya kanmak sözlük anlamlarından hareketle terime revî denmesinin sebebi beyitleri bir arada tutmaları veya bu harfle beytin doyum noktasına ulaşmasıdır.

Dahîl: Revî ve te'sîs harfleri arasında kalan harftir. Yanaşma ve sığıntı anlamındaki kelime birbiriyle çok sıkı irtibatlı iki yapı arasına girdiğinden bu isimle anılmıştır.

Te'sîs: Revî harfinden önce kasidenin ilgili yerinde olması gerekli harekeli harfin öncesinde bulunan sâkin eliftir. Revînin bir tür temelini oluşturduğu ve ona öncülük yaptığı için bu isimle anılmıştır.

Sinâd: Revî harfinden önce (medd harfleri ve hareke düzeni itibarıyla) oluşan düzen bozukluğudur. Bir toplumun farklı bayraklarla dağınık şuurda harekete geçmesini ifade eden sözlük anlamıyla ilişkili olarak bu terim benimsenmiştir.

Akvâ: Bir beytin merfû diğerinin mecrûr kâfiye sisteminde kurulması. İp yapımında farklı kalınlıkta ve dayanıklılıkta burma işleminin takip edilmesi terimin sözlükteki dayanağıdır.

Değerlendirme: Zemaşerî cümlelerinde kullandığı kâfiye terimlerini aynı cümle içinde ikinci kullanımında gerçek anlamlarını gözeterek dikkatleri mana âlemine çekmektedir. Ancak müellifin birbirleriyle bağlantılı cümlelerden oluşan bu bölümde “Sanma ki!” ifâdesini yalnızca bir defa kullanarak atıflarla yetinmesi söz konusu bölümün yukarıda tercümesini verdiğimiz şeklin dışında ikincil okunuşunu da mümkün kılmaktadır. Söz ustasının diğer eserlerinden de tanık olduğumuz kelime oyunu davetini kabul edip metni bir daha ve her kelimeye sözlük anlamını vererek farklı bir gözle okuduğumuzda şu yeni anlamları yakalamak mümkündür:

17) Şerhu'l-Makâmât, s. 241.

Geçitlerden geçmeyi ve doğruya yönlendirmeyi bilmeyen, Allâh katında şerefli değildir. Beraberliği bilmeyen ve insanların susuzluklarına dermân olmayan Kevser havuzundan kanacak su bulamaz. Güzergâhta ve sığınmışların hukûkunda doğruluktan sapan hakk ehli arasında eğreti ve yabancı gibidir. İhtilâflara yenik düşmeden ve hayat anlayışında yalpa yapmadan bir ev (veya bir mescit) kuran, ilk günden itibaren takvâ üzerine bir mescit inşâ eden gibidir.

Metin:

وَمَنْ عَرَفَ الْإِشْبَاعَ وَالْحَذْوُ
صَادَفَ التَّصَبَّ وَالْبَأُو
وَتَنَكَّبَ التَّحْرِيدَ وَالْإِيطَاءُ
وَالتَّضْمِينَ وَالْإِكْفَاءُ،

Birinci okuma-Poetika: *Sanma ki, “işbâ” ve “hazv”i bilen nasb ve be’ ve ulaşır, tah-rîd ve îtâ’dan, tadmîn ve ikfâdan uzak kalır.*¹⁸

İkinci okuma-Şâirlere öğüt: *Sanma ki, “işbâ” ve “hazv”i bilen yücelik ve övünce ulaşır, güçsüzlük ve taklit bağından sıyrılır, ihtiyaçtan ve çelişkilerden kurtulur.*

Üçüncü okuma-Kamuya öğüt: *Râhları doyurmayı bilen, açların imdadına koşan, öl-çüyü, sebâtı ve azmî düstur edinen kişi yücelik ve övünce ulaşır, güçsüzlük ve taklit bağın-dan sıyrılır, bağımlılıktan ve çelişkilerden âzâd olur.*

Terimler: İşbâ’: Kâfiye mutlak olduğunda “dahîl”in harekesidir.

Hazv: “Ridf”den önceki harfin harekesidir.

Nasb ve Be’v: Fesâdı, bozukluğu olmayan tam yapılı kafiyeler.

Tahrîd: Kâfiyede bozukluk olması.

Îtâ’: Tek kâfiyenin ikilenmesi. Şayet kelimeler arasında ta’rîf-tenkîr farkı varsa îtâ’ olmaz.

Tadmîn: Beytin anlaşılması için bir sonraki kısma muhtaç olması.

İkfâ (İcâze, İcâre): Revî farklılaşması. Kelime çöl kültüründe evin arka kısmını yukarıdan aşağıya örten veya birden fazla direkli çadırı saran perde anlamındaki kefâ köküyle ilişkili olup fiil kullanımında evi veya çadırı kefâ ile örtmek anlamını kazanır. Bu tarz kâfiyeye isim olarak verilmesi evin asıl yapısından farklılığı sebebiyledir. İkinci ihtimalde ise toplumun veya kendisinin yönünü değiştirmek anlamındaki hemzeli “Ekfee” fiiliyle bağlantılıdır.

18) Şerhu’l-Makâmât, s. 242.

Metin:

وَمَا صَنَعَ فِي ارْتِجَازِهِ أَبُو جَهْلٍ
فَهُوَ السَّالِمُ مِنْ كُلِّ خَطَا وَجَهْلٍ
فَرُبَّ كَبِيرٍ مِنْ عُلَمَاءِ الرَّسِّ
هُوَ شَرٌّ مِنْ أَصْحَابِ الرَّسِّ
وَكَمَّ مِنْ مَاهِرٍ فِي مَعْرِفَةِ الْعُلُوِّ وَالتَّعَدِي
هُوَ مِنْ أَهْلِ الْعُلُوِّ فِي الْبَاطِلِ وَالتَّعَدِي

Ebû Cehl'in "irticâz"ında yaptığı, (şiiir ve kâfiye nâmına) bütüün hatalardan ve cahilliklerden uzaktır. "Ress" uzmanı nice büyük vardır ki "ashâb-ı ress"¹⁹ten daha şerlidir. "guluvv" ve "teaddî"de mahir nicesi vardır ki, batıl işlerin ve azgınlığın has adamıdır.²⁰

Metni bir başka gözle şöyle okumak da mümkündür. "*Ebû Cehl'in dizlerinin titremesi yanlış değil, belki gerçeğin farkına varıştır*"

Terimler: Ress: "Te'sîs"ten önceki fetha. Sabitlemek anlamındaki kelime eliften önce fetha harekesinin sabit konumu münâsebetiyle terim olarak kullanılmıştır.

Guluvv: Sözlükte aşırılık anlamındaki kelime terim olarak vezin aşımını ifade eder. Gâlf ise vezni aşan harftir.

Teaddî: Sözlükte haddi aşma anlamındaki kelime terim olarak vakıf halinde sâkin olan müzekker hâ zamîrinin beyit sonunda aldığı harekeye denir.

Değerlendirme: Bedir savaşı esnasında Ebû Cehl'in ağızından dökülen söz konusu kahramanlık şiirinin Zemahşerî'nin kaydettiği ilgili beyti şudur:

.. بَازِلٌ عَامِئِن حَدِيثٍ سِنِّي .. بِمِثْلِ هَذَا وَلَدْتَنِي أُمِّي ..

*"..Genç yaşımda güçlüyüm aygır deve²¹ gibi.. Bu günler için doğurdu anam beni."*²² Şiirinin Arap Edebiyatı kurallarına uygunluğu şairini bilmezliğin babası olmaktan kurtaramamıştır, zulmü ve cehtëleti Kur'ân'ın ebediyetiyle ebede kazanmıştır.

19) Peygamberlerini kuyuya atarak öldüren ve daha sonra helak edilen topluluk. Bkz. Kâf, 50/12.

20) *Şerhu'l-Makâmât*, s. 244.

21) Şiir diline uygun olması için aygır kelimesi tercih edilmiştir. Metinden izlenebileceği gibi asıl anlam şudur: Bâzil: Dokuz yaşındaki deve. Bâzil âmeyi: On bir yaşına girmiş deve.

22) el-Heytemî, Nüreddin Alî b. Ebî Bekr, *Mecmau'z-Zevâid*, I-X, Dârü'l-Fikr, Beyrût, 1412, VI, 100.

Sonuç

ez-Zemahşerî, ele aldığımız bu makâmde kâfiye olgusundan yola çıkarak ulaşılmaması gereken hayat anlayışına yollar aramış ve tecrübelerinden damıttığı öğütlerini yine kendisine yönlendirmiştir. Öğretimin değerler eğitimi ile şaşkınlık verecek ölçüde yoğrulduğu bu tarzı, zaman zaman eserlerine aktaran İslam âlimlerinin amacı, hayatın gerçek anlamının hiçbir zaman unutulmamasıdır. Böylelikle hem eğitim ve öğretim daha verimli olacak hem de insanı, hayatı bir bütün olarak algılamaktan alıkoyan bazı meslek mübtelâlıklarının önüne geçilmiş olacaktır.

Kaynakça

- Ayyıldız, Erol, “Mekame”, DİA, XXVII 417-419.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *Sâhîhu'l-Buhârî*, Dâru ibn-i Kesîr, 1993.
- Dayf, Şevkî *Makâme*, Dâru'l-Meârif, 5.Baskı, Mısır, 1980.
- el-Heytemî, Nûreddîn Alî b. Ebî Bekr, *Mecmau'z-Zevâid*, I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1412.
- İbnu'l-Esîr, Diyâu'd-Dîn (ö 637h), *el-Meselu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâir*, Tahk., Kâmil Muhammed Uvayda, 1.Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût,1998.
- Mubârek, Zekî, *en-Nesru'l-Fennî fi'l-Karni'r-Râbi'*, Dâru'l-Cîl, Beyrût, 1975.
- Yâgî, Abdurrahman, *Re'yun fi'l-Mekâmât*, 1. Baskı, Menşûrâtu'l-Mektebi't-Ticârî, Beyrût, 1969.
- ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâga*, Mektebetu'n-Nâşirîn, 1.Baskı, Beyrût, 1996.
- ___, *Şerh'ul-Makâmât*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1.Baskı, Beyrût, 1402.
- ___, *el-Musteksâ fî Emsâli'l-Arab* I-II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrût, 1987.